

Лазо Ристић

Факултет политичких наука, Бања Лука

ПОПЕРОВА КРИТИКА МЕТОДОЛОШКОГ ЕСЕНЦИЈАЛИЗМА

Сажетак

Са гледишта методологије социологије фундаментално питање о коме расправља Попер је критика методолошког есенцијализма. Наиме, он сматра да одржавање овог методолошког концепта представља основни разлог успореног раста научног знања. Зато предлаже да се методолошки есенцијализам превазиђе методолошким номинализмом.

Аргументи типични за есенцијализам повезани су са историцизмом. Критика есенцијализма и историцизма чини два битна питања која нас доводе до критике схватања друштва као цјелине. У Поперовој социолошкој концепцији кључна теза је критика идеје да се друштво може проучавати као цјелина.

Попер истиче да је методолошки номинализам потпуно прихваћен у природним наукама, и да је допринео њиховом брзом напретку. У друштвеним наукама, још увијек се користи методолошки есенцијализам, а то је извор многих њихових слабости. Да би се превазишло ово стање, Попер се залаже за јединство научног метода у природним и друштвеним наукама. Међутим, он је ипак имао на уму проширење метода природних наука на област друштва. У критичком осврту на Поперово схватање истиче се да истраживачки процес има јединствено језгро без обзира што се истражују различити дијелови стварности. Али, то не значи да истраживачка искуствена дјелатност нема својих специфичности. Посебности истраживачког процеса у друштвеним наукама условљавају три битна фактора: суштина друштвених појава, друштвеног де-

терминизма и друштвених закона, и друштвене теорије.

Кључне ријечи: методологија, социологија, есенцијализам, номинализам, историцизам, холизам

Предмет истражујемо са аспекта критичке разраде спорних Поперових методолошких схватања, односно сагледавања ограничености и слабости. У центру пажње су проблеми из области методологије социологије. Али, овдје настаје проблем да се одреди начин на који оцјењујемо вриједност неке теоријске концепције. Тај проблем нарочито се поставља онда када желимо да изложимо и оцијенимо једну социолошку концепцију са којом се не слажемо. При томе се обично сматра да критика социолошке концепције треба да буде иманентна, али исто тако критичар мора имати сопствено становиште са кога ће бити у стању да критиковану концепцију оцијени. Овдје увијек постоји опасност да се начин на који одређујемо вриједност неког социолошког становишта своди на одбрану властитог становишта и одбацивање другог становишта. Та шема је унапријед задата и сав духовни напор своди се на трагање за „чињеницама“ које ће на згодан начин оправдати унапријед постављено рјешење.

Наша критика Поперове методолошке концепције полази с једног становишта људских вриједности, становишта тоталитета. Ово становиште објашњава друштвену стварност полазећи од људске праксе, мијењања и очовјечавања друштва као цјелине. Дакле, залажемо се за критику друштвене стварности са становишта најопштијих циљева њеног развоја, оних циљева који извиру из људске историје и који захтијевају активно ангажовање да би могли да доведу до превазилажења постојећег друштвеног стања. Наравно, ово становиште везано је и за општу концепцију социологије као науке. Зато сматрамо да је социологија по свом предмету општа друштвена наука. Она проучава друштво као цјелину и све друштвене појаве, процесе и односе у вези са друштвеном цјелином. По методолошком приступу социологија је теоријска наука. Њен задатак је уопштавање примјеном методског поступка апстракције. По детерминизмима које проучава и по свом значају социологија је фундаментална. Она открива основне детерминизме у сфери друштва. Наравно, она проучава и човјека као друштвено биће. Такође проучава однос човјека и друштва, као и однос природе и друштва.

У истраживању друштва социологија настоји да проникне у срж, суштину друштвених појава, процеса и односа. То значи да мора ићи даље од појавног и површинског у својим истраживањима. У истраживањима појединих друштвених појава социологију не интересује само обим, специфичност, унутрашња структура тих појава, већ првенствено њихова повезаност са друштвом као цјелином.

Научни метод је тијесно повезан са цјелокупном научном дјелатношћу и као њен интегрални дио може се разумјети само из тог општег оквира. Методологија, као научна дисциплина која проучава метод, има висок степен самосталности у односу према истраживачкој дјелатности науке. „Када ово не би била, она не би могла успешно обављати своју примарну функцију, која се састоји у логичко-епистемолошкој критици читаве научно-истраживачке праксе у свим њеним логичким, техничким, организацијским и стратегијским аспектима.”¹⁾ Међутим, у историји развоја методологије налазимо бројне међусобно супротстављене теоријске струје које су често конкурентног карактера. У стању неизграђености методолошке теорије сасвим је нормално постојање различитих струја. Одсуство интегралне теорије условљава различите струје које садрже парцијална сазнања. Али није проблем у постојању различитих мисаоних струја већ у њиховом међусобном односу, што се оне понашају као посједник цјеловите истине и што друге теорије чине сувишним. Детаљније разматрање ових струја захтијева обимне студије и зато је наша одлука да се у овом прегледном раду везујемо за једно фундаментално питање из методолошке концепције Карла Попера.²⁾

1) Војин Милић, *Социолошки метод*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1996, 18.

2) Карл Рајмунд Попер рођен је у Бечу 28. јула 1902. године, у адвокатској породици. Студирао је право, математику и физику, а затим историју, филозофију и психологију. Докторирао је у Бечу 1928. године. Године 1930. постао је гимназијски професор. Био је у блиском контакту с многим члановима Бечког круга, мада ни формално ни стварно није припадао тој филозофској школи. Године 1935. гостовао је у Кембриџу, а 1936. отишао је у Нови Зеланд, гдје је предавао на Кентербери колеџу. У Велику Британију се враћа послје Другог свјетског рата, гдје је предавао у Лондонској школи за економију и политичку науку. Од 1949. године је професор, а постаје и члан многих истакнутих научно-филозофских друштава и академија наука. Гостује на свим водећим универзитетима у Сједињеним Америчким Државама. Главна Поперова дјела су: *Логика научног открића*, *Биједи историцизма*, *Отворено друштво и његови непријатељи*, *Индетерминизам у квантној физици и у класичној физици*, *Циљ науке*, *Диспозициона интерпретација вјероватноће*, *Претпоставке и побијања*, *Квантна механика без „посматрача“*, *Епистемологија без сазнајног субјекта*.

ПОПЕРОВА МЕТОДОЛОШКА ПРАВИЛА

У својим разматрањима Попер поставља питање која су правила научног метода и зашто су она потребна. Даље се Попер пита може ли постојати теорија таквих правила, односно методологија. Начин одговора на ова питања умногоме зависи од става према науци. Поперов став према науци условљава давање високог значаја методологији. Зато он сматра „да би емпиријску науку требало окарактерисати њеним методима: нашим начином поступања са научним системима: оним што радимо са њима и на њима. Тако ћу ја покушати да поставим правила, или, ако хоћете, норме, којима се научник руководи када се ангажује у истраживању или открићу...”³⁾

Попер методолошка правила посматра као конвенције и наводи да се она могу описати као правила игре емпиријске науке. Ова правила разликују се од правила чисте „логике”. Попер износи два „примјера” методолошких правила и сматра да су она довољна да се покаже да није основано да се истраживање метода поставља на исти ниво као и чисто логичко истраживање:

„1) Игри науке у принципу нема краја. Онај ко једног дана одлучи да научни искази не траже више никакву даљу проверу и да се могу посматрати као коначно верификовани - повлачи се из те игре.

2) Када се хипотеза једном предложи и провери и покаже своју вредност не би требало допустити да се повуче из оптицаја без 'доброг разлога'. А добар разлог може да буде, на пример, следећи: замењивање те хипотезе неком другом која је боље проверљива; или, оповргавање једне од последица те хипотезе.”⁴⁾

Према Поперовом мишљењу ова два примјера показују како изгледају методолошка правила. У наведеним примјерима јасно је видљиво да се та правила много разликују од оних правила која се обично називају „логичким”. Ова правила се разликују од правила чисте логике као и правила шаха. Правила шаха не можемо сматрати као дио чисте логике. „Баш као што шах може да се дефинише помоћу правила која му одговарају, тако и емпиријска наука може да се дефинише путем својих методолошких правила.”⁵⁾ Приликом заснивања ових правила, морамо да поступамо систематично.

3) Карл Попер, *Логика научног открића*, Нолит, Београд 1973, 83.

4) Исто, 86.

5) Исто, 87.

Најприје се постави једно врхунско правило, које служи као нека врста норме за одлучивање о осталим правилима, и које је, према томе, једно правило вишег типа. То је правило које каже да друга правила научне процедуре морају да се замисле на такав начин да ниједан научни исказ не штите од оповргавања. Попер каже да ова систематска веза између правила чини умјесним да се говори о теорији метода. Оно што ова теорија проглашава, сматра Попер, највећим дијелом су доста очигледне конвенције. Зато се од методологије не могу очекивати неке дубоке истине. „Па ипак, она у многим случајевима може да нам помогне да разјаснимо логичку ситуацију, па чак и да решимо неке далекосежне проблеме који су се досад показали као неприступачни.”⁶⁾

Може се поставити питање да ли Поперова методолошка концепција води прогресу у науци. Фајарабенд у том смислу оштро критикује Попера. Он тврди да може бити нерационалан захтјев да се теорија одбаци онда када се сукоби са чињеницама. Фајарабенд упозорава да чињенице могу бити „контаминирани” старим метафизичким и другим претпоставкама. Зато је Фајарабенд против увођења конвенција о сталној елиминацији теорија на основу чињеница. Када би то било учињено, онда би се заувјек затворила врата упознавању најосновнијих претпоставки које су укључене у наше искуство. Те претпоставке не могу се идентификовати из оквира једне праксе, зато што се та пракса заснива на њима. Зато „су нама потребни спољни стандарди критике, нама је потребан скуп алтернативних претпоставки, или будући да ће ове претпоставке бити сасвим опште и конструисати алтернативни свијет, нама је потребан свијет из снова да бисмо открили карактеристике реалног свијета за који ми мислимо да га настањујемо...”⁷⁾ Фајарабенд сматра да историја науке пружа доказе да током њеног развоја долази до нарушавања фиксираних методолошких принципа. Он иде чак и даље па тврди да се сваки прави прогрес у науци заснива на нарушавању фиксираних методолошких принципа. Тако Фајарабенд пише: „Нека буде дато било које правило 'фундаментално' и 'неужно' за науку, увек постоје околности када је упутно не само игнорисати ово правило, већ и употребити супротно.”⁸⁾ Ево још једног цитата гдје се не слажу Попер и Фајарабенд: „Знање (...) није постепено постизање истине. То је прије свега растући океан ме-

6) Исто

7) Фауерабенд П., *Против методе*, Веселин Маслеша, Сарајево 1987, 32.

8) Исто

ђусобно инкомпатибилних (и можда чак несамерљивих) алтернатива, од којих свака поједина теорија, свака бајка, сваки мит јесте део колекције који приморава остале на већу артикулацију, а све оне скупа доприносе, преко овог процеса такмичења, развоју наше свести.”⁹⁾ Дакле, ове примједбе тичу се нормативних момената у Поперовој методологији. Ипак Поперова концепција методологије као нормативно усмјереног избора међу различитим могућностима, свакако је један од највећих доприноса методологији двадесетог вијека. У даљем разматрању усмјеравамо се на питања која су значајна за методологију социологије.

МЕТОДОЛОШКИ ЕСЕНЦИЈАЛИЗАМ И НОМИНАЛИЗАМ

Са гледишта методологије социологије фундаментално питање о коме расправља Попер је критика методолошког есенцијализма. Наиме, он сматра да одржавање овог методолошког концепта представља основни разлог успореног раста научног знања. Такав проблем је, по Поперовом схватању, највише изражен у социологији, а његово превазилажење у значајној мјери допринијело би демитологизацији социологије. Зато предлаже да се методолошки есенцијализам превазиђе методолошким номинализмом.

Термин „есенцијализам” Попер сматра као супротан термину „номинализам”, а користи га да би избјегао термин „реализам”. Наиме, он сматра да термин „реализам” обмањује када је супротстављен термину „номинализам”. Потпуна јасноћа настаје ако користимо термин методолошки есенцијализам. Шта за Попера значи методолошки есенцијализам? Значи становиште по коме је „задатак чистог знања или 'науке' да открије и опише истинску природу ствари, тј. њихову скривену стварност или суштину.”¹⁰⁾ То је, у ствари, становиште Платона и многих његових сљедбеника. Но ипак нису сви методолошки есенцијалисти потпуно слиједили Платона. Али сви се слажу са Платоном да те суштине могу бити откривене и схваћене разумом, да свака суштина има адекватан термин и да се суштина може ријечима описати. Тај опис суштине сви називају дефиницијом. Методолошки есенцијализам можемо боље разумјети ако га упоредимо са његовом супротношћу - методолошким номинализмом. „Умјесто да сазна шта је ствар, и да де-

9) Исто, 30.

10) Карл Р. Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи. Том 1: Чар Платона*, БИГЗ, Београд 1993, 60.

финише њену истинску природу, методолошки номинализам има за циљ да опише понашање ствари у различитим околностима, и, нарочито да ли постоје било које правилности у њиховом понашању. Другим ријечима, методолошки номинализам види циљ науке у опису ствари и догађаја нашег искуства и у 'објашњењу' ових догађаја, тј. њиховом опису помоћу универзалних закона."¹¹⁾

Методолошки номинализам у језику види моћни инструмент научне дескрипције. За њега су ријечи прије помоћна средства за рјешавање задатака, него имена за суштине. Зато методолошки номиналист никада неће давати већи значај дефинисању неког појма. За њега нема посебан значај питање „шта је” (на примјер „шта је покрет”, „шта је енергија”) него питање „како” (на примјер, „како се енергија сунца може учинити корисном”).

Попера не узнемирава примједба да се прије одговора на питање „шта је” не може надати тачним одговорима на питање „како”. На овај приговор методолошки номиналист ће одговорити да он више воли скроман степен тачности до којег може доћи својим методама, него претенциозну збирку дефиниција коју својим методама добије методолошки есенцијалист.

Попер указује да многи сматрају да је неопходно разликовање метода природних и друштвених наука јер је то израз суштинске разлике између два подручја истраживања. Са тог гледишта оправдава се и методолошки есенцијализам у друштвеним наукама. Присталице есенцијалистичког метода као аргумент обично нуде значај промјена у друштву. То је, по Поперовом мишљењу, значајан аспект историзма. Социолог, на примјер, има такву позицију да је читаво подручје његовог интересовања промјенљиво. Попер сматра да супротан, номиналистички став у социологији може да буде развијен само као технолошка теорија друштвених институција. Што се тиче методолошког есенцијализма Попер сматра да је он био неопходан за историцистичко схватање. Аргументи типични за есенцијализам повезани су с историцизмом. Међутим, његов став према историцизму је крајње негативан. „Мој став о историцизму је став искреног непријатељства, који је заснован на убјеђењу да је историцизам бескористан, па чак и горе од тога.”¹²⁾

11) Исто, 61.

12) Исто, 63.

Попер је сматрао да је стварни циљ науке непрестано увећавање истинолности. Овакво схватање истине је у основи тачно, али то је тривијално поимање истине. Међутим, оно даје велике резултате у области природних наука. Овдје можемо поставити питање да ли друге научне области имају другачија искуства. Сматрамо да код друштвених појава постоји неопходност продирања у суштину појавних ствари. Међутим, Попер се није упуштао у било какав покушај да продере у суштину појавних ствари. На методолошком плану ово је довело до одбацивања такозваног методолошког есенцијализма и прихватања методолошког номинализма.

Пошто је прихватио тривијално схватање истине Попер доводи у питање и саму ријеч суштина. По њему тај израз подразумева могућност постизања несумњивог, апсолутног знања. То је са становишта развоја науке штетно, јер нису могућа коначна објашњења. Зато је Попер методолошки есенцијализам одбацио. За разлику од ове методолошке оријентације, методолошки номиналист не тежи да утврди шта нека ствар у суштини јесте да би дефинисао њену праву природу. Он настоји да опише како се нека ствар понаша у различитим околностима и да ли је у том понашању присутна нека правилност.

МЕТОДОЛОШКИ ЕСЕНЦИЈАЛИЗАМ И ИСТОРИЦИЗАМ

У духу Поперових схватања може се закључити да је методолошки есенцијализам чврст темељ на коме се може градити историцизам, као општи приступ у друштвеним наукама. Зато се на Поперову критику методолошког есенцијализма природно везује критика историцизма. Попер историцизам одређује као општи приступ друштвеним наукама који усваја предвиђање за свој основни циљ, и претпоставља да је тај циљ остварив откривањем закона који се налазе у основи историјског развоја. Међутим, термин историцизам Попер не употребљава само у овом значењу. Тиме је имплиците указао да код њега постоји и шире значење термина историцизам. Тако када Попер говори о историцистичком становишту „антинатуралистичког типа“, онда би њемачки *историзам* у неким својим облицима представљао доста значајан примјер овог становишта. Међутим, историцистичке теорије „пронатуралистичког типа“ потпуно се уклапају у наведено одређење историцизма. Зашто је Попер извршио сужавање одређења историцизма? Вјероватно је разлог у чињеници да је његово теоријско интересовање било

усмјерено на „пронатуралистичке“ историцистичке доктрине. Те доктрине служиле су му као образац историцистичког становишта уопште. Ми се нећемо упуштати у друга значења историцизма из простог разлога што је предмет наше анализе Поперово уже одређење историцизма. Ово наводимо да би се избјегли евентуални термилошки неспоразуми, јер Попер уже одређење историцизма често користи за критику историцизма уопште.

Попер наглашава да је заинтересован за историцизам ради проблема незадовољавајућег стања неких друштвених наука. Посебно је значајан проблем метода друштвених наука. Битно питање о методу је: да ли је у моћи било које друштвене науке да врши далекосежна историјска прорицања. Можемо ли очекивати да добијемо више од неодговорног одговора пророка ако га питамо шта будућност нуди човјечанству? Попер каже да је то питање о методу друштвених наука. Сматра да су далекосежна историјска прорицања потпуно изван поља научног метода. „Будућност зависи од нас, а ми не зависимо ни од које природне нужности.“¹³⁾ Али, каже Попер, постоје и супротна схватања. По тим схватањима задатак науке је да предвиђа. Овдје Попер одмах додаје своју конструкцију тако што термин „предвиђање“ замјењује термином „пророчанство“. На тај начин другим схватањима приписује да она полазе од тезе да је „задатак друштвених наука да нас снабдеју дугорочним историјским пророчанствима“.¹⁴⁾ Присталице ових теорија вјерују да су открили законе историје који омогућавају да се предкаже ток историјских догађаја. Она схватања која постављају такве задатке Попер групише под називом историцизам. Историцизам се заснива на великом неразумијевању метода науке и занемаривању разлике између научног предвиђања и историјског пророчанства.

По Поперовим ријечима историцизам је једна врста празно-вјерја, јер претпоставља да можемо жњети тамо гдје нисмо посијали. Он нас увјерава да само треба да слиједимо траг историје. Тада ће бити све како ваља, пошто историја носи у себи прави смисао и циљ. Наше је само да откријемо тај смисао и циљ и да се ка њему крећемо са што мање патње. То значи да своју судбину треба да предамо у руке сила које су изван наше моћи. Зато је историцизам варљива нада и лажна вјера. То је покушај да своју властиту рационалност и одговорност замијенимо привидном извјесношћу.

13) Карл Р. Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи. Том 1: Чар Платона*, БИГЗ, Београд 1993, 25.

14) Исто

Поперов теоријски аргумент против историцизма могао би се најлакше изнијети у три тезе:

- 1) на ток људске историје снажно утиче раст људског сазнања;
- 2) будући раст научног знања нисмо у стању да предвидимо рационалним или научним методама;
- 3) према томе, ми нисмо у стању да предвиђамо будући ток људске историје. Не може да постоји никаква научна теорија историјског развоја која би послужила као основа за сигурно историјско предвиђање.

Можемо сматрати да је Поперов аргумент прихватљив зато што не искључује научно сазнавање реалних алтернативних могућности преображаја, а не значи ни одрицање од активистичке позиције. Чак су могућности активног ангажовања у изградњи боље будућности потпуно изражене са позиције њене непредвидљивости. То се не би рекло ако заступамо тезу да је главни ток историје унапријед детерминисан, те га добра воља и разум не могу измијенити. Када би то било тако онда се може поставити питање смисла активног ангажовања у изградњи будућег друштва. Зато се Поперова размишљања у овом правцу требају високо цијенити.

Међутим, Попер сматра да процес друштвене еволуције не садржи законите правилности које би чиниле ток људске историје предвисљивим и неизбјежним. Овај процес носи у себи само лавово назначен тренд. Наравно, то не значи да друштвена наука не открива законитости које разјашњавају ненамјераване посљедице људске акције. Међутим, тврди Попер, нема закона за читав систем.

МЕТОДОЛОШКИ ЕСЕНЦИЈАЛИЗАМ И ХОЛИЗАМ

Критика есенцијализма и историцизма чини два битна питања која нас доводе до критике схватања друштва као цјелине. У Поперовој социолошкој концепцији кључна теза је критика идеје да се друштво може проучавати као цјелина или тоталитет. Он тврди да друштво као тоталитет не може бити предмет ни сазнања ни друштвене праксе. Његова тврдња је врло прецизна: „Али холистички изгледа да нису схватили чињеницу да цјелине у смислу тоталитета не могу бити предмет научног проучавања, или било које

друге дјелатности као што су контрола или реконструкција...¹⁵⁾ Међутим, Попер на врло необичан начин тумачи појам цјелине као тоталитета. По његовом мишљењу цјелина као тоталитет значи „свеукупност својстава или аспеката неке ствари, нарочито свих односа између њених саставних дијелова“.¹⁶⁾ Овај појам цјелине Попер сматра ненаучним. Зато му супротставља појам структуре неких својстава или аспеката који одређену ствар чине организованом цјелином а не обичном гомилом. То илуструје на примјеру лика (Gestalt) у психологији. Али, код Попера не можемо видјети који „холисти“ тумаче тоталитет као исцрпан и неструктурисан опис укупног садржаја друштвеног живота. Осим тога, појам друштвене структуре и њена улога у проучавању друштва сасвим су неодређени. Проблематичност његових схватања појачава објашњење сазнајних могућности и оправданих циљева социологије, јер по том схватању и друштвена структура остаје изван домашаја социологије.

У Поперовој интерпретацији холизам се може схватити на два начина: 1) као доктрина о природи државе и друштва; 2) као методолошка доктрина о формалним карактеристикама предмета друштвених наука. Попер је критичан у односу на оба облика холистичке доктрине. При томе сматра да други облик утемељује први. О првом облику холизма детаљно расправља у *Отвореном друштву* а у *Биједи историцизма* о другом облику. Поперова критика холизма карактеристична је по изношењу неколико аргумената. Први аргумент који Попер истиче јесте да холисти праве разлику између цјелина у живом свијету и оних у неживом. Сматра да је ово разликовање неодрживо, јер почива на неадекватном третирању цјелина у неживом свијету. Као други аргумент Попер наводи двосмисленост употребе ријечи „цјелина“, на шта смо указали у претходном разматрању. Наиме, значење цјелине као тоталитета замијењено је значењем цјелине као скупа структурних својстава. Том замјеном холисти оправдавају тезу да предмет научног истраживања може бити цјелина као тоталитет. Трећи Поперов аргумент везан је за преовлађујуће холистичко схватање, како то он тумачи, да потпуни систем природе не може да постане, у том облику, предмет научног истраживања. Међутим, систем друштва може се истраживати као цјелина и парцијално. Попер тврди да је по холи-

15) Karl Popper, *The Poverty of Historicism*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1960, p. 78.

16) Исто, 76.

стима у истраживању природе могуће изводити само парцијалне експерименте. Међутим, социјални експерименти могу се изводити са глобалним друштвом, а могу бити и парцијални. У анализи четвртог аргумента Попер разматра каква би била последица ако би прихватили да постоје специфични историјски закони који важе за поједине историјске епохе као временски ограничене тоталитете, те да постоје закони историјског развоја који важе за историју човјечанства у цјелини. Таква холистичка интерпретација историјског закона имала би за последицу да те законе потврђује свако емпиријско свједочанство. На крају Попер наводи свој аргумент да истраживање цјелине друштва као тоталитета доводи до сопственог оспоравања. Наиме, само истраживање овакве врсте припада тоталитету друштва које се истражује. Зато је потребно да се покрене ново истраживање о друштву као тоталитету у које је укључено старо истраживање. Послије слиједи ново истраживање, и тако даље.

У закључној оцјени холизма Попер наглашава да је за њега холизам теорија према којој друштвене науке примарно треба да изучавају друштвене цјелине. Када наводи на које цјелине мисли истиче мање групе, нације, класе, друштва, цивилизације и слично. Холисти све цјелине посматрају као емпиријске објекте. Са тим објектима друштвене науке се баве на исти начин на који се биологија бави живим организмима. Такво схватање Попер назива наивним колективизмом. Друштвене цјелине о којима говоре холисти Попер одређује као постулате њихових популарних друштвених теорија, а не стварним емпиријским објектима.

Претходни Поперови ставови јасно говоре да је он досљедни методолошки индивидуалиста. По њему све друштвене појаве треба анализирати као функцију активности и међусобних односа појединаца. То у цјелости важи и за друштвене колективе. Рационалност људских поступака дата је у појединцима, а не у осамостаљеним колективима. Зато је, по Поперовом мишљењу, потребно развити „логику ситуација“, која ће помоћи да се објасне друштвене институције, идеје и традиције, искључиво помоћу активности оних који их стварају, прихватају и преносе. Попер мисли да тако социологија постиже бољу јасноћу и прецизност. Али љубав према јасноћи и егзактности увијек излаже социологију опасности да промаши оно што жели да сазна. Појединачне елементе никада не можемо сазнати изван тоталитета, а то је оно што Попер запоста-

вља. Наравно, његова критика проучавања друштва као тоталитета има смисла, али само ако је ријеч о апсолутизовању тоталитета.

ПРИРОДНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Попер истиче да је методолошки номинализам потпуно прихваћен у природним наукама, и да је допринио њиховом брзом напретку. У друштвеним наукама, још увијек се користи методолошки есенцијализам, а то је извор многих њихових слабости. Да би се превазишло овакво стање, Попер се залаже за јединство научног метода у природним и друштвеним наукама. Међутим, он је ипак имао на уму проширење метода природних наука на област друштва. За њега су природне науке биле образац објективног и егзактног рјешавања конкретних питања. Зато је вјеровао да је напредак у цјелокупном људском знању зависан од таквог приступа. При томе њега нису забрињавале последице примјене поступка квантификације у области друштвеног живота. Посебан проблем који је настао таквим приступом је што је дошло до раскида истинитог и доброг, науке и етике. Читава Поперова методологија претежно се темељи на открићима савремене физике, а коју је сматрао најнапреднијом од свих наука.

Све ово не значи да је Попер потпуно оспоравао постојање разлика у методама теоријских наука о природи и теоријских наука о друштву. Он признаје такве разлике. Уосталом, постоје разлике и међу самим природним наукама, а исто тако и међу друштвеним наукама. Али, постоји и битна истовјетност метода природних и друштвених наука. То се прије свега огледа у пружању дедуктивних узрочних објашњења и у њиховом провјеравању путем предвиђања. Ово је јединствен научни поступак за природне и друштвене науке. То је хипотетичко-дедуктивни метод или метод хипотеза. Њиме се не постиже апсолутна извјесност научних исказа које подвргавамо провјери. Ови искази заувјек задржавају пробни карактер.

За анализу Поперове концепције битно је поћи од става да је истраживачки процес јединствен за цијелу науку. Ово јединство произлази, прије свега, из јединствене стварности. Свијет је цјелина без обзира како је структурирана. Сљедећи битан момент јединства истраживачког процеса је јединство научног мишљења о стварности. Људска мисао о стварности је цјелина без обзира на који се дио стварности односила. Поимање стварности захтијева

истовјетна начела формирања ставова, дефиниција, класификовања, поступака грађења искуствене евиденције и њеног објашњења.

Као што се може говорити о јединству научног мишљења тако се може говорити и о јединству научних знања, односно особина научних знања. Без обзира на који се дио стварности односе истраживачки процеси увијек се захтијева да сазнања доведу до општих, провјерљивих, прецизних, систематских и истинитих знања. Знања морају бити уређена на истим основама а то захтијева исту формалну структуру језика, појмовног апарата, закона, теорија и учења.

У свим наукама постоји јединство методске основе. Опште-научни метод не раздваја науке међусобно, него науку од осталих дјелатности. Искуствена испитивања било које врсте полазе од општенаучног метода који има у себи уграђене логичке, теоријске, процедуралне и техничке елементе.

На крају, јединство истраживачког процеса свих наука произлази из јединства искуствених основа. Нама се стварност испољава у форми искуства, а та искуства ми прикупљамо. Ако хоћемо да истраживање буде искуствено, морамо формирати искуствену евиденцију. Одлика искуствене евиденције је осјетилна перцепција и обликовање путем логике у систем показатеља.

Дакле, истраживачки процес има јединствено језгро без обзира што се истражују различити дијелови стварности. Али то не значи да истраживачка искуствена дјелатност нема својих специфичности. Оне произлазе, прије свега, из саме подјеле стварности. Могуће је говорити о различитим подјелама стварности. За нас је најважнија подјела на природу и друштво. Заиста се по квалитету разликују појаве у природи и друштву. Нас овдје интересују појаве у друштву. Разумљиво је да истраживачки процес који се односи на друштвене појаве има низ посебности. Оне не произлазе из општег језгра истраживачког процеса нити његовог прилагођавања. Посебности истраживачког процеса у друштвеним наукама, по мишљењу Мирослава Печујлића и Владимира Милића, условљавају три битна фактора: суштина друштвених појава, друштвеног детерминизма и друштвених закона, и друштвене теорије.¹⁷⁾

Нови позитивизам придаје посебан значај ставу да нису одржива разликовања природних и друштвених наука. На примјер Х.

17) Мирослав Печујлић и Владимир Милић, *Методологија друштвених наука*, Службени лист СФРЈ, Београд 1991, 119.

Алберт¹⁸⁾ се оштро супротставља методолошком захтјеву за аутономијом „духовних” наука. Ако би се то покушало одмах би се видјело да по истим критеријумима нису јединствене ни природне ни друштвене науке. Код природних наука ово нејединство је посебно изражено. Какво ми јединство видимо, на примјер, између физике и геологије, између астрономије и метеорологије. Ми можемо говорити о онтолошкој аутономији природних и друштвених наука. Али то не може бити разлог за њихову методолошку аутономију. Алберт сматра да ово осамостаљивање логичко-методолошких питања представља озбиљан недостатак у проучавањима друштвених појава. Код ових питања постојало је јединство али је касније дошло до логичко-методолошког осамостаљивања друштвених наука.

Са овим је повезано и Рајхенбахово¹⁹⁾ схватање да ни у природи не постоје закони идеалног типа, без одступања. Он каже да је појам узрочности повезан са вјероватноћом. Зато можемо тврдити да друштвени закони нису инфериорни природним. Сазнајна вриједност и једних и других закона увијек је изражена степеном вјероватноће. Нама би могло изгледати да код ових аутора не би требало да имају значај машта и интуиција, уживљавање и разумијевање. Напротив, они сматрају да и то има огроман значај у друштвеној науци, али у образовању научних ставова ови поступци у потпуности уступају мјесто научној логици. По њима проблеми настају када се даје предност овим поступцима сазнања. Тада, обично, настаје увјерење да друштвене науке проучавају не само сложеније већ и квалитативне аспекте стварности. Дакле, квантитативна страна стварности остаје ван домашаја, и опет се логичко-методолошки проблеми своде на онтолошку раван јер се претпоставља да је разлика између квалитета и квантитета инхерентна самој природи предмета. За разлику од тог схватања Алберт сматра да се особине стварности могу мјерити и математички приказивати. То не зависи од природе појава него од развоја методолошких поступака за мјерење друштвених појава, али и од развоја математике као и од степена развијености одређене научне дисциплине.

Наше је мишљење да постоје особености природних и друштвених феномена. Друштвени живот показује далеко већу сло-

18) Види: Н. Albert, „Probleme der Wissenschaftslehre in der Sozialforschung“, у: R. König, *Handbuch der empirischen Sozialforschung, Band 1: Geschichte und Grundprobleme*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1973.

19) Х. Рајхенбах, *Рађање научне филозофије*, Нолит, Београд, 1964.

женост него процеси у природи. У области природних наука научно истраживање је могуће свести на праћење једне или двију промјенљивих величина. У друштвеним истраживањима суочавамо се са мноштвом одлучујућих актера и утицаја. Осим тога у природним наукама могуће је контролисати разматране промјенљиве величине. То очигледно није могуће у друштвеној анализи. Друштвени процеси измичу научној манипулацији. Коначно, носиоци друштвених процеса дјелују свјесно. Они доносе разне одлуке које мијењају њихово понашање, што није случај у области природних наука. Зато се у теоријској анализи друштвене појаве, односи и процеси морају садржајно разумјети умјесто да се само описују њихови основни процеси и међуакције. Односи међу члановима друштва су одређени врло конкретним друштвеним интересима. Понашања људи мотивисана су интелектуалним, материјалним, културним и другим подстицајима и разликују се од стихијних, спонтаних природних утицаја.

*

* *

Попер критикује историцизам као општи приступ у друштвеним наукама зато што усваја предвиђање за свој основни циљ и што претпоставља да је тај циљ остварив откривањем закона који се налазе у основи историјског развоја. Далекосежна историјска предвиђања су изван поља научног метода и зато су само историјска пророчанства. Дакле, историцизам се заснива на великом неразумијевању метода науке и занемаривању разлике између научног предвиђања и историјског пророчанства. Зато је по Поперовим ријечима историцизам једна врста празновјерја. Поперов теоријски аргумент против историцизма своди се на тезу да на ток људске историје снажно утиче раст научног знања, а да будући раст тог знања нисмо у стању да предвидимо.

Успорен раст научног знања битно је условљен, по Поперовом мишљењу, методолошким есенцијализмом. Зато Попер доводи у питање истраживање суштине. Он чак доводи у питање и саму ријеч суштина. По њему овај израз подразумијева могућност постизања несумњивог, апсолутног знања и зато је методолошки есенцијализам одбацио. За разлику од ове методолошке оријентације, методолошки номиналист не тежи да утврди шта нека ствар у суштини јесте да би дефинисао њену природу. Он настоји да опише како се нека ствар понаша у различитим околностима и да ли је у

том понашању присутна нека правилност. Попер истиче да је методолошки номинализам потпуно прихваћен у природним наукама и да је допринио њиховом брзом напретку. У друштвеним наукама још увијек се користи методолошки есенцијализам, а то је извор многих слабости. Да би се превазишло такво стање потребно је остварити јединство научног метода у природним и друштвеним наукама. Наше је мишљење да постоје особености метода природних и друштвених наука. Друштвене науке се у својим истраживањима суочавају са мноштвом различитих одлучујућих актера који свјесно дјелују. Зато се у теоријској анализи друштвене појаве, односи и процеси морају садржајно разумјети, умјесто да се само описују.

Кључна идеја Поперове критике социологије и социолошког метода јесте критика проучавања друштва као цјелине. Он тврди да друштво као цјелина не може бити предмет ни сазнања ни друштвене праксе. Сам појам цјелине за Попера је проблематичан. Он у новијој холистичкој литератури разликује двије врсте цјелина. Не прихвата као научно схватање цјелине као свеукупности својстава или аспеката неке ствари. Зато оваквом схватању цјелине супротставља појам структуре неких својстава или аспеката који одређену ствар чине организованом цјелином. Међутим, Поперов појам друштвене структуре и њена улога у проучавању друштва сасвим су неодређени. Проблематичност овог схватања појачава његово објашњење сазнајних могућности и оправданих циљева социологије, јер по том схватању друштвена структура остаје изван домаћаја социологије. Поперови ставови јасно говоре да је он досљедан методолошки индивидуалиста. По њему све друштвене појаве треба анализирати као функцију активности и међусобних односа појединаца. Рационалност људских поступака дата је у појединцима, а не у осамостаљеним колективима.

Lazo Ristic

POPPER'S CRITIQUE OF METHODOLOGICAL ESSENTIALISM

Summary

From the standpoint of the methodology of sociology fundamental issue that discusses Popper's critique of methodological essentialism. Specifically, he believes that maintaining this methodological concept is the main reason for the slow growth of scientific knowledge. Therefore propo-

ses to overcome the methodological essentialism methodological nominalism.

The arguments are typical of essentialism associated with historicism. Critique of essentialism and historicism makes two important issues that lead to a critical understanding of society as a whole. In Popper's sociological concept key thesis is a critique of the idea that society can be studied as a whole.

Popper points out that the methodological nominalism fully accepted in the natural sciences, and that contributed to its rapid progress. In social sciences, is still used methodological essentialism, which is the source of many of their weaknesses. In order to overcome this situation, Popper argues for the unity of scientific method in natural and social sciences. However, he still had in mind the extension of methods of natural science to the field of society. In critical review of Popper's concept it is emphasized that the research process has a single core no matter what you explore different parts of reality. But that does not mean that empirical research activity has its own capabilities. Specifics of the research process in social sciences condition of three important factors: the essence of social phenomena, social determinism and social laws, and social theory.

Key words: methodology, sociology, essentialism, nominalism, historicism, holism,

ЛИТЕРАТУРА

- Albert, H.: „Probleme der Wissenschaftslehre in der Sozialforschung“, u: R. König, *Handbuch der empirischen Sozialforschung, Band 1: Geschichte und Grundprobleme*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1973.
- Богдановић, М.: *Методолошке студије*, Институт за политичке студије, Београд, 1993.
- Magee, V.: *Popper*, London: Fontana/Collins, 1973.
- Марковић, М.: *Критика друштвених наука*, БИГЗ-Генекс штампа, Београд, 1994.
- Милић, В.: *Социолошки метод*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
- Миљевић, М.: *Методологија научног рада*, Филозофски факултет. И. Сарајево, 2000.
- Новаковић, С.: *Филозофске теме Карла Попера*, Савремене филозофске теме, број 2/61.
- Новаковић, С.: *Поперова критика марксизма*, Савремене филозофске теме, број 1/69.

- Печујлић, М. и Милић, В.: *Методологија друштвених наука*, Службени лист СФРЈ, Београд 1991.
- Попер, К. Р.: *Логика научног открића*, Нолит, Београд, 1973.
- Popper, K. R.: *The Poverty of Historicism*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1960.
- Попер, К. Р.: Трагање без граница, Нолит, Београд, 1991.
- Попер, К. Р.: *Отворено друштво и његови непријатељи. Чари Платона*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1993.
- Попер, К. Р.: *Отворено друштво и његови непријатељи. Плима пророчанства: Хегел, Маркс и последице*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1993.
- Рајхенбах, Х.: *Рађање научне филозофије*, Нолит, Београд 1964.
- Ристић, Л.: *Методолошки техницизам Карла Попера*, Филозофски факултет у Бањој Луци, Бања Лука, 2004.
- Стојановић, В.: *Поперова концепција оповргавања научних теорија*, Филозофске студије, број 7/75.
- Tarski, A.: *Logic, Semantics, Mathematices*, Oxford, 1956.
- Фауерабенд, П.: *Против методе*, Веселин Маслеша, Сарајево 1987.

Овај рад је примљен 20. децембра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. марта 2011. године.